

Magyar faépítészet

*Sok szép miveket az faragórendnek
Nézd elméjeket az Ács embereknek,
Tsuddáld erejét az Malom mesternek,
Mert Isten után parantsol az víznek ...*

*Nagy tisztességben tartom az faragást,
Az eleiben tészem tsak az szántást,
Az szántás után bizony nem lelek mást,
Ki meghaladná haszonnal az Ácslást.*

(Bodó János toroczkószentgyörgyi
unitárius pap, 1647. Idézi: Balogh
Ilona: Magyar fatornyok 1935.
96. o.)

A magyar építészet története, eddig követett módszereivel, célkitűzésével és eredményeivel még távol van igazi feladataitól. Építészettörténetünkhöz eddig még csak adalékok állnak rendelkezésre. Mindaddig, míg ezeket az adatokat történeti szempontok szerint el nem rendezzük, nemcsak módszeres építészettörténeti kutatás meg nem indulhat, de külön magyar szempontokat sem nyerhetünk az építészettörténeti kutatómunka számára. A magyar építészettörténet által felderítendő kérdések első csoportjának kell tartanunk: volt-e népi építészete a magyarnak? Olyan, melyet magával hozott, hagyományainak megtartó erejével, a Kárpátok medencéjébe? Ha volt ilyen, akkor milyenek voltak ezek a hagyományok? Milyen népi házmivességekhez súrlódott ez az eredeti réteg, a magyarság vándorlásai során? S milyen építőkultúrát lelt Duna-Tiszaközi új hazájában a magyar? Átvett-e ezekből valamit? Ha igen, mit?

Kétségtelen, hogy e kérdéseknek kiható erejük lesz a középkori magyar építészet megítélésére is. Akkor is, ha a bennük fellelt értékektől elvált és tőlük függetlenül is ment végbe ennek az építészetnek fejlődése. Itt ennek a kérdéscsoportnak a magyar faépítészet felé forduló oldalával fogok foglalkozni.

A magyar faépítés történeti adatainak összegyűjtése tekintetében eddig óriási hézagok választották el egymástól az ismertebb részekre vonatkozó adat-szigeteket. Az adatgyűjtés rendszeres munkájára nem volt vállalkozó. Öröndetes, hogy az egyetemek intézeteiben tudását

élesítő fiatalság lassan ráébred az adatgyűjtésből ráeső feladatokra s lassan hátat fordít a humanisztikus művészettörténet kitaposott ösvényeinek, hogy megkísérelje az útépitést a magyar történettudomány legizgatóbb területein.

1.

Ilyen útépitőmunkát végzett Balogh Ilona Magyar fatornyok e munkájában. Különösen a függelék gazdag, rendkívüli szorgalommal összegyűjtött adathalmazát jelent nagy értéket. Nagy területéről, ismeretlenül maradt kiadványok még oly gyér, de a faépítésre vonatkozó néhány soros feljegyzéseit, oklevelek adatait gyűjtötte össze Balogh. Ezzel a munkájával kitűnő szolgálatot teljesített az e téren még ezután induló tudományos munkának. A függelék elé írt dolgozat azonban nem mentes a történeti szempontok hibás megválasztásától. Innen van, hogy alapvető kérdésekről tett megjegyzései csak megjegyzések maradnak, bizonyítás nélkül. Ezt a hiányosságot menti az a körülmény, hogy a faépítés problématikája az építészettörténet legfogasabb kérdéseit rejti. Balogh munkájának az egyetemi disszertáció szokásos jelentőségén túlnyúló értéke mindamellelt, hogy igen gazdag adatgyűjteményén megindulhat végre a magyar faépítészeti tudományos értékelése.

Munkájának nagy jelentőségét az a tény keretezi, hogy a dolgozat függeléke 355 fatemplomról, 683 haranglábról és fatornyorról, továbbá 85 sövénytemplomról hoz adatszerű ismertetést. Hozzá kell tennünk, hogy a jelenleg nemzetiségek használatában álló fatemplomokat, fatornyokat kihagyta felsorolásából. E cikk második részében majd látjuk, nem helyesen történt ez így. Ha még meggondoljuk, hogy a felsorolt adatok túlnyomó része a 18—19. század emlékeire vonatkozik s hogy Balogh összeállítása nem is teljes, láthatjuk a kérdés rendkívüli fontosságát, a magyar építészettörténet minden korára nézve.

Balogh első, de munkája egész kialakítására kiható egyoldalúsága, témaválasztásában rejlik. Tanulmányának célja — ez adatgyűjtésének értelméből határozottan kiolvasható — általában a faépítészetre vonatkozó vizsgálat volt. Hiszen fatemplomokat és fatornyokat egymás mellett említ, munkája egész során. Sajnos azonban, a faépítészet vizsgálatához a fatornyokon át közeledik. Érthető tehát, hogy már elindulása pillanatában elveszti tájékozódását. A fatemplom és a fatorony a faépítészetnek csupán két területét jelenti. További területe: a parasztház. Erről azonban Balogh nem szól. Csak a két előbbiről, de úgy, hogy a fatorony volt számára a felmerülő kérdések megoldásának magvát rejtő központ. Azt a kérdést azonban, vajjon lehet-e a faépítészetrel összefüggő egész kérdéscsoportot a fatoronyra korlátozni, a leghatározottabban tagadni kell. Hiszen a fatorony, abban a keretben, melyet Balogh adatfelsorolása tényállapotként megvont, és a fatemplom két egé-

szen különálló szerkezeti módot képvisel, melyek eredetük szerint is, lényegükben is, szembenállnak egymással. A fatorony és a fatemplom ilyen eredetbeli szembenállását az állványvázás szerkezet (az előbbinél) és a boronaszerkezet (az utóbbinál) igazolja. Fatemplomok között templomtér nincsen olyan, mely ne boronafalú lenne, amint nincs olyan fatorony sem, mely ne vázas szerkezetű lenne, deszkázott oldalfalakkal. A sövénytemplomok ismét más kategóriához tartoznak. De ha ez a helyzet, aminthogy ez a helyzet, akkor a fatorony léptékén szerzett értékmérővel lehetetlen, amint Balogh teszi, a fatemplom értékeinek megmérése. Döntő szempont e tekintetben az, hogy a fatemplomot, boronaszerkezetű falaival, a Kárpátok medencéjében, primér népi erők táplálják. A fatoronynál ilyen szempont, a Kárpátok medencéjében, csak másodsorban jöhet szóba, mert ezt a szerkezeti csoportot, itt nem táplálják a parasztházban gyökerező népi erők. A favázás toronytéma itt már eleve egyházi téma, mely népi rétegekbe szivárgott.

A fatemplom viszont a Kárpátok medencéjében, e nagy terület parasztház-szerkezeteiből és formáiból táplálkozott. Balogh a dolgoknak ezt az összefüggését figyelmen kívül hagyja. Ez, ha művészen csak a fatornyokról értekezett volna, nem lenne még hiány. Hiánnyá ott válik, hol a fatorony és a fatemplom között fennálló különbségeket nem veszi észre. Ahol pedig észreveszi, helytelen feltevésekbe öltözteti, a forma és a szerkezet építészettörténeti összefüggéseit. Így pl. ha feltűnik előtte, hogy Magyarországon (Magyarország alatt mindig az osztatlan, történeti Magyarország értendő), épenúgy, mint Kelet-Európában, a boronaszerkezetű falház az uralkodó típus, mert területükön nyoma sincs a favázás építésnek, mely viszont a középkor egész folyamán betöltötte a mai Franciaország, Németország, sőt Anglia területét, mondom, ha mindez feltűnik Balogh előtt, ehhez a történeti tényhez ezt fűzi hozzá: „Oka ennek nyilván az, hogy a kivándorlás idején (t. i. a középkorban Magyarországra vándorolt flandriai, meg német bevándorlók eredeti lakóhelyén) még nem volt általános (t. i. a vázas építés), főleg nem ott, honnan a magyarországi telepések jöttek és így nem hozhatták magukkal“. (T. i. a vázas építésmódot.) (77. o.) Holott a faépítéset a Kárpátok medencéjében — még egyházi téren is — keresztül-kasul szövik Kelet-Európának évezredes, mozdulatlan, emberföldrajzi adottságokból táplálkozó s a boronafalú építésmódhoz tapadt népi megtartó energiái. Nyugat-Európában ugyanilyen és ugyancsak évezredes energiák kötik a faépítést a vázas építésszerkezethez. Ezek az energiák már évezredes szálakkal kapcsolták Flandriát és Németországot a vázas épületszerkezetek és a belőlük kisugárzott formák világához, akkor, mikor a flandriai és németországi kivándorlók elvándoroltak hazájukból a Kárpátok medencéjébe. Hiszen a gótika ezeknek a szerkezeteknek és formáknak kőbeöltözött képét örzi. Annak a körülménynek, hogy ez a vázas építésmód Magyarország faépítésetéből kiesett, a fatorony körének kivételével, melynek fennma-

radását viszont az egyház szükségletei biztosították, épen abban keresendő az oka, hogy a népi hagyományok nem tűrik idegen, e hagyományok emberföldrajzi adottságaival ellenkező elemek megtelepedését.

A boronafalnak és a vázas szerkezetnek ilyen jelentőségét Balogh nem mérlegeli. Sőt, a honfoglaló magyaroknál is, abból az alaphoz kiindulva, hogy sátrakban éltek, melyeknek különleges favázuk volt, arra következtet, hogy „voltak magasabbrendű favázás építményeik, egyszerűbb fatornyaiak is“. (82. o.) Holott a honfoglalók építő kultúrájának határait, a sátor kultúra adottságain kívül, mindenképen csak a boronaszerkezetre korlátozhatjuk. A favázás épületszerkezet földrajzi határai a 9. század Európájában sem nyúlnak Kelet-Európáig. A Duna—Tisza közéig még kevésbé. Annál inkább egybehangzanak az adatok a boronaszerkezetre nézve: Kelet-Európát, a Pontusztól a Kaukázusig, a Ladoga-tó vidékéig, Vitruviusztól Priszkoszig, sőt: máig, a boronaszerkezet uralja. Ezen a történeti tényen semmiféle önkényes elmélet sem változtathat.

Túlzott fáradságot szentel Balogh a fatornyoknak, az erkélyes tornácos fatoronysisakoknak, melyeket a tornácos bástyatornyokkal hoz összefüggésbe. Más helyütt pedig a négyével előforduló fiatornyoknak juttat szintén túlzott jelentőséget. Holott mindez a legkevésbé érdekes ebben a körben. Csak annyit jelent, hogy amint a torony nem a Kárpátok medencéjéhez tartozó népi származék a Kárpátok medencéjének faépítészetében, idegen motívum ott a négy fiatorony is. A tervszerű kutatómunkának le kell vetkőznie a problémamagról mindazt, ami rajta másodrendű. Főleg pedig: a faépítészet történeti összefüggéseinek felderítésére induló kutatómunkának el kell szigetelnie magát a művészettörténet eddigi összefüggéseitől. Legalább a kutatómunka tartamára s legalább annyira, amennyire külön problémákat old meg a faépítés. Balogh munkájában nem bizonyult elég ellentállónak a művészettörténet szokványos eredményeivel szemben, elég önállónak a faépítés külön világának vizsgálatánál. A művészettörténetnek más szemléletben teremtett összefüggéseit minden megokolás nélkül rávetítette a faépítészetre. Holott ez csak akkor lett volna és lesz minden más kutató számára megengedhető, ha a külön módszerek szerint végzett vizsgálatok erre alapot adnak. A faépítészet története oly terület, mely ma még európai összefüggéseiben is feltáratlan. Ismeretlenek múltjának adatai, szerkezeti sajátosságai, valamint szerkezetiségének formakísugárzásai. Az olyan Balogh által előszeretettel hangoztatott értékelésnek, mint „gótikus“, „barok“, nincs jellemző ereje a faépítészet esetében. Az ilyen értékelések csak elterelik a figyelmet az igazi lényeg-értékektől. Pl. a híres radistyáni fatoronyhoz Baloghnak az a megjegyzése, hogy a „barok művészet szelleme nyilvánul meg rajta“ (37. o.), semmitmondó, ha arról kerül szó, ami ezen az emléken valóban lényeges. Mert Balogh ez értékelése csak a toronysisak formai vál-

tozatát látja. Holott lényegbevágó formája, valamint szerkezetei azonosak az általánosan elterjedt toronytípusáéval.

A fatorony és a fatemplom összefüggései sokkal lazábbak, amint Balogh gondolja. Természetesen ahol a gótika és a barokk a szempont, ott olyan tényezők mentén is különbség-árnyalatok fedezhetők fel, ahol ilyenek nem léteznek és fordítva, az ilyen szempontok sodrán sok lényeges érték elmosódik a vizsgáló szem előtt. Balogh művének második nagy hiánya, hogy szerzője a faépítészetet nem tudja „a történelmi stílusoktól“ függetlenül vizsgálni. Tanulmányának minden porcikáját átjárja ez a nézet: „a román és gótikus korszakoknak főrangú pártfogók által emelt kötemplomai szolgáltatnak mintát a vidék fatemplomainak“. (85. o.) Balogh ismételtén felhozott bizonyítéka: a sokszögű szentélylezárás. Holott ez épen a faépítészetbeli eredet bizonyítására használható.

Az ok, mely ilyen állásfoglalásra készíti a fatemplomok kutatóját, szintén ott keresendő, hogy Balogh nem szerepelteti okfejtésében a boronaszervezetű faépítés népi összetevőit. Helyettük a mai magyar művészettörténetben szélteben elterjedt gondolatkonstrukciót veszi igénybe: „Alaprajzi kérdések, a téralakítás gondolatának fejlesztése a népet sohasem érdekelték, nem is érdekelhették. Azt átvette, amint a nagyművészetben kialakult példa mutatta, csak átfurmálta a saját szükségletének és lehetőségeinek megfelelően. De ahol a felsőbb eredetű alapkoncepció végetért, ott kezdődött a nép igazi szerepe és a hozzákerült formákat felöltöztetette a saját képzeletének hímes köntösébe. Így válik a „gesunkenes Kulturgut“ valószínű népi művészetté, a felvidéki magyar faépítészet esetében is“. (39. o.)

Az ilyen kiindulás épen csak termékeny nem lehet, sem az eredmények, sem a népművészet mivoltának igazi felfedése tekintetében.

A parasztművészet helyzetét egészen másként, még pedig tárgyi alapokon kell a magyar művelődéstörténetben megítélnünk. Szoros kapcsolatban azzal a ténnyel, hogy a magyarság egésze Szent István óta két különálló műveltségi rétegre szakadt:

ezek egyike, a népnek, az ország törzsszövetség lakosságának, szervesen nőtt, tulajdonképeni valójában máig is koraközépkori formakultúrája;

másika pedig, a városok, a felsőbb társadalmi rétegek keveredett elemekből álló kultúrája.

Emez: a divatoknak hódoló folytonos változás. Amaz: az ősi állandóság. Emez folytonos újrakezdés, irányváltozás, a formavilágok folytonos, összefüggéstelen változtatása. A nép kultúrájának tárgyi és formai rétegében évezredek lánc végighúzódo, titokzatos anyaga jelentkezik. Bárhol közeledünk is feléje, mintha ősi, óriási terjedelmű épület feltárására indulnánk s számtalan ásatásunk eredményeként mindig ugyanazokra az egyforma felépítésű, ugyanez egy időben emelt alapfalakra bukkannánk. Ez nem akarja távolról

sem azt állítani, hogy a magyar parasztművészetnek is nem lennének akár középkori, akár barokk, akár reneszánsz beszűremlései. Amint botorság lenne e ténynek tagadása, még nagyobb botorság lenne, a parasztművészet értékeinek, mívoltának mindig csak ezen a nálunk már nagyon is kitaposott ösvényen való megközelítése. Mert egyoldalúság. S mert megtévesztő vidékekre vezető ösvényre lép, ki azt hinné, hogy a magyar parasztművészethez más úton nem lehetne közeledni.

Ha vannak is a magyar parasztművészetnek középkori, reneszánsz és barokkori összetevői, ezeket is a parasztművészetnek állandó, évszázados formaegyütthatói ugyanannak a formaegyüttesnek egységébe sorozzák be. Az egész magyar történetet átfogó szövedék ez, melynek sem elemeit, sem anyagát, sem egész valóját a magyar történelem viharainak pedig társadalmakat átforgató erői sem tudtak felörölni.

A magyar történetnek ezekben az állandó, változtathatatlan elemeiben, ezekben az eddig meghatározatlanul maradt együtthatóiban van a magyar művelődés leggazdagabb, legigazibb értéke.

E szempontoknál nyert megvilágítás építészeti oldalára terelvén vissza meggondolásainkat, a magyar építészettörténetben nagy hézagok mutatkoznak: a magyar építészeti tíz évszázadának termésbecslésénél nem szoktuk eddigi fejlődését a magyar szellem fejlődésének igazi folyamatába illeszteni. Erre kísérlet sem történt eddig. Fejlődésének megítélése mindig csak abba a láncolatba állítódott, mely külszínen látható fejlődésvonalát meghatározta ugyan, de csupán a tárgyi tények egyik csoportja szerint s anélkül hogy a fejlődés megítélését a kutatás visszavezetni megkísérelte volna, ahhoz a nagyság természetes szellemi együtthatóiban adott másik ághoz, amelytől fejlődése, egy évezreddel előbb, idegen kultúrhatalmak hatására eltért.

Balogh építészettörténeti tanulmánya is művészettörténetünknek ehhez az ágához kapcsolódott. Mennyivel gazdagabb eredményeket adott volna az a módszer, mely erőszakolt feltevések helyett, a fatemplomok népi összetevőivel foglalkozott volna. Nagyobb történeti tévedés nehezen képzelhető el annál, mely a magyar fatemplomokat, ezt az igazán földrajzi helyzetben gyökerező külön világrendszert, elméletekhez pányvázza s a humanisztikus művészettörténet szempontjainak szintjére csavargatja vissza. Ehelyett a boronafalú parasztháznak a történeti Magyarországon való elterjedtségét, felépítésének külön technikáit, épületszerkezeteit, fedéldomának formavilágát kellett volna Balognak megfigyelnie, hogy oly nagy szorgalommal összehordott adatainak egységét ne áldozza fel, a modern tudományban már — remélhetőleg végképen — leáldozott elméleteknek.

A boronafalú parasztház egész Dunántúl, a Felvidéken, Erdélyben, sőt még az Alföldön is uralkodott. E parasztház-típus emlékei ma is megvannak az Alföldön is, a Dunántúl is, a ma már fátlan.

erdőtlen vidékeken. E kérdésnek nagy irodalma van a magyar tudományban. Nem kell tehát adatait megemlítenem. Aki kételkedik a boronaház nagy elterjedtségében, a történeti Magyarország egészének területén, lapozza fel Bátky Zsigmond a Magyarság Néprajza c. összefoglaló művének I. kötetében írt Építkezés-fejezetét és az ehhez írt irodalmi utalást. Csupán arra hívom fel a figyelmet, hogy ennek a háztípusnak kisugárzása, még pedig mind szerkezeti, mind formai tekintetben, a fatemplom. A 17. századból fennmaradt egyik feljegyzésből idézi Balogh, hogy Munkácson „egy jó nagy házforma fatemplom építődött”. (134. o.) Apor Péter leírásában is szerepel egy templom, melynek nincs tornya s amelyről, mint szent *miseház*-ról emlékezik meg írója. Balogh adatfelsorolásában is szerepelnek torony nélküli fatemplomok. Ehhez a típushoz tartozik, nyilvánvalóan, a gelencei gör. katolikus „székely-magyar” templom is, a 15. századból. A dolgoknak ilyen összefüggését Balogh is mintha látta volna: „Természetes ismeretes ezenkívül (a Balogh szerint kőtemplomok hatására született fatemplomokon kívül) egyszerűbb házalakú típus, mely a fatemplom legrégibb fajtáját képviselheti (Bábonny)”. (85. o.) Sajnos, Balogh azonban nem látta, hogy ebben a típusban kell azt az összehasonlító típust alapul tekinteni, melyen keresztül a fatemplomok történeti helyzete Magyarországon felderíthető. Számára ez a típus elhanyagolható volt. Talán azért, mert a torony szempontjából nem volt számításba vehető? Az erdélyi fatemplomoknál legközvetlenebbül látható, hogy az erdélyi boronaház formája és szerkezetei hatottak kialakulására. Az erdélyi fatemplomok formai megjelenésükben állnak külön a morvaországi, horvát, osztrák fatemplomoktól. A hajót *sátorfedél* fedi, mely a szentélyfedéltől többnyire külön áll. A toronytest, ahol torony van a templomon, beleolvadva, lágy átmenettel csatlakozik a fedélfelülethez. A *csehországi fatemplomoknál* a hajót *nyeregfedél* borítja, a toronytest pedig külön áll, a fedéltől külön életet él. Pl. a csehországi Hodslavica, Smograu, Zawada, Alt-Saybusch fatemploma, továbbá a horvátországi Velika Mlaka. Itt láthatni — részben — a gótikus templomok kihatásait is, a fatemplomokra. De láthatjuk a különbségeket is, a magyar fatemplomokhoz képest, melyek úgy függenek össze a magyarországi boronaszerkezetű parasztházakkal, mint a növény a röggel, melyből kinőtt. Vegyük le, képzeletben, akármelyik erdélyi fatemplomról, az egyházi hatásra reákerült tornyát, távolítsuk el mellőle a szentélyt s előttünk áll, egészében, egy erdélyi magyar parasztház, boronaszerkezetű falaival, tornácainak ívsorával, zsindelezett sátorfedelével, régi évszázados formájával.

(Az a körülmény egyébként, hogy a torony a templomtestre, vagy külön kerül, csak szerkezeti kérdés, melynek megoldása, így, vagy úgy, azon múlik, megvan-e a szerkezeti tudás a felmerülő problémák megoldására. Fatemplomok, vagy kőtemplomok esetében ezek a kérdések ugyanazok. A templomok házszerű, azaz torony nélküli kialakításának kérdései természetes okokon múlnak. Ezeket

a templomokat a falu mesterei építették. A Hintókh Istvánok, Sarkadi Mihályok, Farkas Péterek, Orbán Mihályok, Polonyi Jánosok, Gillye Sándorok, a 17—18. századi faemlékeinknek ezek a Balogh összefoglalásában is szereplő mesterei. Az ő számukra szokatlan lehetett a vázas szerkezetű toronynak a templomhajó fedélszerkezetére való állítása. Ezért történhetett, hogy a tornyot előbb a templomhajó mellé, különállóan, később a templomhajó elé, a hajóval egybefüggően, majd végül magára a templomhajóra állították. E három eset nyilván három fejlődésfokot őrizett meg. Ez a szerkezeti lehetőség nem mond ellent annak, amit Győrffy István, Hajduböszörmény települése c. tanulmányában említett és mely szerint hajdúszokás volt, a templomtól különálló őrtornyot építeni.)

Szerkezeti kérdéseket, amennyiben ilyeneket érint, Balogh helytelenül ítéli meg. A nyirbátori fatoronnyal kapcsolatosan írja pl. „Felépítése alapján tér el a felvidéki típusoktól, melyek tulajdonképpen egy kisebb és egy nagyobb négyszögű építménynek egymás fölé helyezéséből állanak“. (42. o.) Egyugyanannak a szerkezetnek két vízszintes eleméről, különálló építményekként tesz említést. Holott a szélnyomás elleni merevítésről s ennek szükségszerű szerkezeti következményeiről van szó. E merevítés lehetővé tétele érdekében kellett térbeli rácsostartóvá alakítani a toronyszerkezetet. Tévedés Balogh részéről továbbá, hogy az „árkád“ a faépítészetben a kőépítészet reá tett reneszánszkori hatásának állítja be: „annál érdekesebb, hogy az árkád ilyen általánossá lett a faépítészetben, mert ez a forma a fatechnika sajátágaival éppen ellenkezően, a fát természetellenére meghajlított, ívelő alakba kényszeríti, holott annak az egyenes vonalak inkább megfelelnek“. (34. o.) Balogh e kérdésben ott téved, ahol azt hiszi, hogy a faépítészetbeni ívet, a fa meghajlításával állítják elő. Nem hajlítják a fát, hanem fokozatos szöghajlásban, több darab fából róják össze az ívet. Továbbmegyek. Boltozatok, ívek kifalazása a kőépítészetben is éppen a fából készült ívek, az ú. n. mintaállvány, közvetítésével vált lehetségessé: a boltozatot, előbb az építendő kőboltozat alatt, faszervezetből állítják elő. Ezen falazzák fel a boltozatot; és csak miután a boltozat zárókövét beépítették, bontják el, fokozatosan, a mintaállványt. A modern építészettörténet már túlkerült az íveknek, az árkádoknak olyan felfogásán, mely ezt az építészeti elemet, a faépítészetben, a kőszervezeteknek a fára való behatása nélkül nem tudja elképzelni. Ha Balogh az erdélyi árkádsor faépítészetbeli előfordulását csak reneszánszkori befolyással tudja magyarázni, mi a véleménye Hildesheim, Goslar, Quedlinburg körzet faépítészetének középkori faárkádsoráról? Mi a véleménye a rutén, az orosz faépítésnek ugyanerről a motívumáról? Végül mi a véleménye Irán ilyen motívumainak kőben már az első évezredből előforduló ívsorairól, melyekről viszont a modern tudomány csak faépítészetbeli származékként emlékezik meg. Azt, hogy Attila házairól szóló leírásában Priszkosz, a Kréka faházáról adott jellemzésében, „a földről mérsékelt ma-

gasságig emelkedő körökkel“ is ilyen árkádsornak az 5. században való előfordulását őrizte meg számunkra, az Attila's Hauptlager und Holzpaläste c. tanulmányomban (Seminarium Kondakovianum. 1932. köt.) igyekeztem kézzelfoghatóvá tenni, valamint azt is, hogy Attila házai iráni hagyományokban gyökerezhettek. Egyébként annak, hogy a faszerkezetű ívsor hatott ki a kőépítészetre, jelentős bizonyítéka, a faoszlopra támaszkodó gerendának az a közbelső szerkezeti eleme, melyet ácsaink könyökfának neveznek s mely a gerenda támaszközét szűkíti, hogy ugyanolyan méretű gerenda, azonos oszloptávolság mellett, nagyobb terhelést hordhasson. Kétségtelen, hogy az a vonal, mely az oszlop, könyökfa és tartógerenda mentén alakult, a fa szerkezeti felhasználásának lehetőségeiből fejlődött ívsorrá, még pedig még a faszerkezet formai fejlődésének körén belül. A könyökfa ilyen szerkezeti jelentőségére nézve pl. az Essebéli Margaretting St. Margaret-köteplom favázás harangtornyának szerkezete is döntően jellemző, a 15. századból.

Szólanunk kell még Balogh elhatárolásairól, melyeket a magyarországi faépítészettel kapcsolatosan végzett. Dunántúl, Alföld, Tiszántúl, Szilágyság, Erdély, Partium, Felvidék kategóriák szerint tárgyalja fatemplomainkat, anélkül azonban, hogy meg is állapítaná, mi az eltérés az egyes kategóriák típusai között. Mert az, ami- ben pl. a Felvidéket e tekintetben jellemezni iparkodik: „a többi magyar vidékkel szemben, mint a Tiszántúl és Erdély, ez a csoport áll legközelebb a kőépítészethez és őrzött meg aránylag a legkevesebbet a faépítés ősi eredeti felfogásából“ (33. o.), egyáltalában nem fedi a tárgyi valóságot. Épen tárgyi szempontból nincs értelme térben véghezvitt elhatárolásának. A tárgyi dolgok szempontjából nincs válaszfal az általa felsorolt faemlékek között. Sem a fatornyok, sem a fatemplomok esetében. A toronynál az egyezés az egyes kategóriák között tökéletesebb, mint a templomoknál. Az utóbbinál is azonban az egyhajós téralakítás, a boronaszervezet, a torony jelenléte különállóan, vagy a hajófedéllel egybekomponáltan, a sátorfedél, a szentély kialakításának azonossága, eléggé megokolják, miért nincs válaszfal országunk különböző vidékein a faépítészeti tulajdonságai tekintetében, valamint azt is, hogy mindez természetes, mert a történeti Magyarország minden vidékének egyformán elterjedt parasztháztípusa: a boronaház. Fontos és feltűnő: az elkülönülés hiánya a történeti Magyarország területének faépítészetén. Mind a falu egyházi építészetén, mind a parasztházén.

Ezt a nevezetes tünetet nem lehet elég magasra emelnünk, okulásul, hogy a művészettörténet humanisztikus ágának szempontjain kívül egyéb szempontok is vannak, melyek nélkül az oly eddig még csak kezdeti állapotban lévő kutatásban, mint a faépítészeti történeti vizsgálata, nem lehet előrehaladni.

2.

A magyar faépítészetre vonatkozó említett szempontok mellett el nem mulasztható, hogy a román történettudomány ilyen értelmű eredményeihez is hozzászóljunk. Itt elérkeztünk ahhoz a ponthoz, mely ennyi vitaanyagot kevert a román és a magyar tudomány közé. Feleslegesen. Két temperamentumos román kutató, Petranu Coriolán és Vatasianu Virgil buzgalmából, kik Erdély fatemplomainak és kőtemplomainak kérdését úgy tárgyalják, mintha magyar művészet soha sem lett volna. Pedig a ma román egyházi használatban lévő erdélyi fatemplomok eredetkérdései a legszorosabban együttartandók a magyarországi fatemplomokkal és a parasztházzal. Hogy ennek valóságát és szükségességét belássuk, a moldvai egyházi és parasztépítményekkel kell összehasonlítani őket. Csak így tudományos alapon — politikai szempontoktól távolállón — végigvezetett emlékösszehasonlító módszer vezethet, e területen, tárgyi alapon nyert eredményekhez. Az erdélyi, ma román egyházi használatban álló fatemplomok szerkezete, alaprajza és formája annyira azonos a magyarországi egyfelől katolikus, másfelől pedig a katolikus egyházművészetben gyökerező, de ma református használatban lévő falusi templomokéval, egyszersmind oly kiegyenlíthetetlen feszültséggel mond ellent a keleti egyház által a Balkánon, Moldvában, Bukovinában, Oroszországban használatban volt templomok alaprajzának, egész mivoltának, hogy csakis ilyen vizsgálat hozhat ebben a kérdésben megnyugtató eredményt. A román kutatók is bizonyára jól ismerik az előbbi két emlékcsoportnak említett tökéletes egyezését, valamint merev szembenállását a moldvai emlékcsoporttal (bár tárgyalásaikban ezeket a tényeket nem említik). Innen az az elkeseredett dogmatizmus, mellyel ezt a kérdést kezelik. A magyar tudománynak ugyanilyen makacssággal kell azonban ezt a kérdést felszínen tartania és irányítania a körötte kavargó vitázásokat: az említett azonosság, valamint ellenmondás eddig meg nem látott tények hangoztatásával. Sajnos, a magyar tudományban az az álláspont kezd lábrakapni, mely Petranuval együtt vallja: „a román templomok fejlődése kéz a kézben haladt a szlávokéival“. (Századok, 1933. 317. o.), másfelől pedig a fatemplomokat eltévedve nézi: „a fatemplomok nem önálló fejlődés alanyai, hanem valamely nagyobb építészeti alkotás, vagy stílus elnépiesedett derivatuma“. (U. o. 318. o.) Ugyanez a nézet az, mely a bihari fatemplomokról, mint „félíg népies, jelentéktelenül vidékies építményekről“ emlékezik. (Magy. Szemle, 1934. 249. o.) Most pedig Balogh Ilona a román erdélyi faépítészet legtöbb emlékéiről, mint a „román faji felfogás erőteljes és jellemző képviselőjéről“ emlékezik meg, mint amelyeket „a magyar és szász emlékektől határozott éles szellemi és formai különbségek választanak el“. Igaz, viszont, hogy ugyanekkor megemlegyzi, hogy „elképzeltetlen, hogy a román faépítészet a környező kultúráktól teljesen függetlenül fejlődött volna“. (72. o.)

továbbá: „a román fatemplomok földrajzi elhelyezkedésükben követik a magyar faépítés változatait... de a faji jelleg állandó megőrzésével“. (73. o.) Balogh adósunk maradt a román „faji“ jelleg tényezőinek meghatározásával, a faépítészetben. Az idézett megállapításokat a történeti tények épen olyan kevésbé támasztják alá, mint ahogyan ezek a történeti tények ellentmondanak Vatasianunak is, Petranunak is.

Az erdélyi, ma román egyházi használatban lévő fatemplomok történeti helyzetének megértéséhez az szükséges, hogy a mai Romániát széles távlatok művészeti földrajzi komponensei szerint, eltekintve a területén élő „nemzetiségek“ felsorolásától, két különálló művelődésterületen lássuk. Ezek: 1. Erdély, 2. Moldva-Havasalföld. Ezt a két területet művészeti földrajzi erők egyesítik, egyházi erők különválasztják. Évszázadok óta egyformán. A román történészek e szempont szerint végzendő vizsgálat szükségessége mellett hallgatólagosan mennek el. Pedig ez a nézőpont igen jelentékeny erővel érvényesülő hatások számbavételét jelenti: az egyház volt a művészeti földrajzi adottságok monumentalizáló közege, Moldvában, Erdélyben egyaránt. Erdélyben a római egyház túlsúlya volt állandó, a 18—19. századig. Moldvában pedig a keleti egyház volt túlsúlyban. A keleti egyház templomtípusa különállt a rómaiétól. Építészeti szempontból a művészeti földrajzi tényezők ezt a helyzetet mutatják: Moldva és Erdély, századok mozdulatlan áramlataival hátuk mögött, túlnyomórészt egyházi erők által táplált harcban áll egymással, különböző eredményekkel, századok óta. Hullámozó harcaik szintere is változó: Szt. István korában Marosvár, a mai Csanád, volt e harcok egyik központja. A 13—14. században a harc súlypontja Moldvába tolódott, hol ekkor — Domokos Péter Pál kutatásai szerint — virágzó magyar katolikus élet volt, az esztergomi és a kalocsai érsekség fennhatósága alatt. A 16—17. században kezdődik a keleti egyház előnyomulása Erdély szívének irányított értelemmel. E harc mérlege a 18. századtól kezdődően kezd tisztázódni, a keleti egyház nagyfokú terjeszkedésével. Előnyomulása Dél és Kelet felől egyidejűen történik. E harc első fele során a római egyház volt nagy fölényben: a 10—14. század folyamán. E korszak első felében a keleti egyház és a nyugati egyház fejlődése egyirányú volt. A keleti egyházat Erdélyben, a 10—12. században a bolgár-keleti egyház jelentette. Lehet értelmezni a két egyháznak egymáshoz való vonatkozásait, a középkori Magyarországon, bárhogyan is. Többek között úgy is, amint Deér József tette (Magy. Szle. 1934. Bethlen-émléksz.). Kétségtelen azonban, hogy a két egyház uralkodó templomtípusa lényegében tért el egymástól. A keleti egyházhoz a centrális típus, illetve a centrális és a hosszahajós típus sajátos keveréke, a nyugatihoz pedig a hossztemplom különböző változatai tartoztak. E két világ keresztezéseként áll a kettő között, Bukovina hosszahajós, gótikus részletekkel terhelt, kisebb három szentélyfülkés templomrétege, négyzeti toronnyal: Voronetz

Petroutz, Szucsava, Radautz stb. Megjelenésük a 14—15. századra esik. Megjelenésük Krakó, Kassa, Kolozsvár, Brassó gótikája és Kiew, Csernigov, valamint az Athosz szerzetesi életéből kisugárzó művészeti erőhatások között egészen természetes.

Erdély emlékein is jelentkeznek ezek a művészetföldrajzi erők. De úgy, hogy a keleti egyháznak ez a Moldvában, Havasföldön akadálytalanul érvényesülő templomrétege Erdélyben még ott sem tudott érvényesülni, ahol pedig a keleti egyház nagy erővel terjeszkedett, a római egyházzal szemben.

Az emlékek tekintetében Erdélyben a helyzet következő: Erdélyben ma fatemplomot túlnyomórészt a keleti egyház kezén ismerünk: a román lakosság kezén a fatemplomoknak mennyiségben igen gazdag rétege maradt fenn. Nagy számuknak ellentmond római kiképzésük azonossága, egyhangúsága.

Oly tünet, mely a tárgy régiségét bizonyítja.

Ez azonos templomtípusnak alaprajza: előtér, hosszahajó, szentély. A templom tulajdonképpen egyetlen hosszahajóból áll. Formailag alacsony oldalfalak, sátorfedél a jellemző együtthatók. A sátorfedél, mint a parasztházaknál, egyszersmind két oldalon, vagy köröskörül futó faívsoros oldalfolyosót borít be, mely a parasztház tornácának felel meg. A templomtornyonyon négyzeti torony soha, mindig csak harangtorony van: az előtér felett, úgy, hogy a zsindeyes torony törzse lágy átmenetben olvad egybe a zsindeyes sátorfedéllel. A négyzeti torony hiánya, az előtér felett a bejáratnak és a hosszahajóknak a harangtoronnyal való hangsúlyozása, félreérthetetlen jele annak, hogy ez a templom, mint mai állapotában, mindig hossztemplom volt.

Nevezetes tünet, hogy ennek a boronafalú, de állványvázás tornyú fatemplomnak szétterjedése Kelet felé, csak Erdély keleti határáig terjed. *Erdély keleti határán túl ez a templomtípus, nemcsak a fatemplomok, hanem a kőtemplomok terjedelmére is, végetér.* Alaprajzi és homlokzati formában egyaránt. Ennek a tünetnek jelentőségét növeli az a másik tünet, mely szerint az egyetlen hosszahajú templom, előtérrel, szentéllyel, az egész Magyarország falusi templomtípusa, Szent István kora óta. Sőt, ez a típus túlér az ország nyugati határán és szélétében előfordul egész Nyugat-Európában. E templomtípus szorosan a római egyházhoz tartozik. Ettől elválasztani semmiféle törekvésnek sem sikerülhet. Az erdélyi fatemplomok testvértípusa Berhida (Veszprémmegye), Marosszentimre, Óraljaboldogfalva (Hunyadm.), Egregy (Zalamegye), Mánfa (Baranyam.), Felsőregmec (Zemplénm.), Gutor (Csallóköz), Petőszinye (Abaujm.) 12—13. századi kistemplomainak csoportja. Ezt az összehasonlítást azonban túlvezethetjük az ország nyugati határán.

Az erdélyi fatemplomok ettől a csoporttól csak formai kialakítás tekintetében térnek el, bár alaprajzi kialakításuk teljesen egyező. A nyugati kő- és fatemplomokat, mint az említett hazai kőtemplomok mindegyikét, *nyeregfedél* borítja, úgy, hogy a to-

ronytest a templomhajó tengelyében a nyeregfedéltől különáll. Az erdélyi fatemplomokat, viszont, az egész Magyarország és Erdély sátorfedelű boronaházához hasonlóan, mindig a fedélfelületbe olvadt tornyú *sátorfedél* koronázza.

E tünetek között a legnagyobb figyelemmel legyünk arra, hogy *Moldvában, Havasalföldön az egyházi építmények egész más világhoz tartoznak.*

Erdélyben az az érdekes helyzet áll fenn, hogy ahol a 16—17. század óta folytonosan előnyomuló románoklakta vidékeken a keleti egyház típusainak tömegesen kellene előfordulniok, ezek a templomok csak elvétve, elenyésző számban találhatók. S ha szemügyre vesszük ezeket az emlékeket, hamar feltűnik, hogy még ez a kevés templom sem egyöntetű. Különböző korokban készültek, különböző típusok szerint, itt-ott nyugati elemekkel keverten. A hosszház-fatemplom azonban mind Moldvában, mind Havasalföldön hiányzik, mialatt Erdélyben bámulatot egyöntetűséggel, mely szinte már egyhangúsággá válik, fordul elő. Továbbmegyek: az erdélyi, valóban a román keleti egyház számára készült templomok között sincsenek a fatemplomok egyhangú előfordulásával egyező típusú emlékek. Pl. *Demsus*, a 13. század elejéről. Négyzetes középtere van. Felette, eltérően a keleti egyház bizánci hagyományaitól, a csegelyes kupola helyett a románika keretéhez tartozó központi torony van, az északnyugati románika modorában épült sisakkal. *Vajdahunyadot* Möller István jellemzi: hozzávetőlegesen a 13. századból való. A szűk, mindössze 2.40 m átmérőjű középteret négy vaskos oszlop határolja. Felette a körüljáró dongáinak keresztezésére helyezett dobon: kupola, a románika formaadásával, mint központi torony. *Guraszáda* középteréhez négy parabólikus szentély csatlakozik. A középtér felett belül kupola, kívül négyzeti torony. *Priszlop*, három szentélyfülkés centrális templomtérhez csatlakozó előtérrel. A harangtorony mögött keskeny előtér. A nyolcszögű négyzeti torony a két oldalfülke falainak meghosszabbításán nyugszik. Möllernek ezek a jellemzései nem teljeseek. *Guraszáda* is, *Priszlop* is, *Demsus* és *Vajdahunyad* is, azonos típushoz tartozik. Ez a típus Moldvában sem áll elszigetelten. Provinciálizálódott kiadásban hozzátartozik szorosan a *Radautz*, *Szucsava*, *Woronetz* stb. templomok azonos típusához. *Strzygowski* és *H. Glück* azonos véleménye szerint örmény áramlat bukovinai formája ez. Ennek falusi kiadása mind *Guraszáda*, mind *Priszlop*, *Vajdahunyad* stb. Az alapforma itt kőtemplomtípus. Ezt hozzá kell tennünk fejtegetésünkhöz, mert az erdélyi fatemplomtípustól betölthetetlen szakadék választja el. Minden tekintetben. *Guraszádáról* és társairól még azt sem mondhatjuk, hogy ezek azért térnek el, az erdélyi fatemplomoktól, mert ez utóbbiak kicsiny falusi templomok, az említett kőtemplomok pedig nagyméretűek lennének. Mindkét típus képviselői egyformán kicsiny falusi templomocskák. Nem, a méretekben nincs különbség, csak abban, hogy az erdélyi fatemplomok hosszháztemplomok, *Guraszáda*, *Priszlop* stb. pedig centrális

templomok. Innen a két réteg szembenállása. Míg Guraszáda stb. emléksorozat szorosan Moldva és Havasalföld uralkodó típusához tartozik, az erdélyi fatemplomok viszont szorosan Magyarország uralkodó típusához tartoznak.

Azt, hogy Moldvához más fatemplomtípus tartozik, kitűnően igazolja Zernest (Brassó mellett) gör. kel. szerzetesi fatemploma: boronaszerkezetű falakkal. Nyeregfedél borítja a hosszházat, melyen mint négyszögű huszártorony ül a harangtorony, továbbá mögötte, a nyolcszögű négyzetitorony. A templom a 19. század elején épült. Dr. Kovásznay Rudolf tett reá figyelmessé.

Ez a kéttornyú fatemplom rendkívül jellemzően világítja meg a keleti egyház építőtradícióit. Ezek azok az együtthatók, melyek egyöntetűen hiányoznak az erdélyi, ma román egyházi használatban álló fatemplomoknál.

Ebben az összefüggésben igen jelentős történeti tényt ismertünk fel, melynek súlyos kihatása van, az erdélyi, ma román egyházi használatban álló templomok történeti megítélésére. Ez a szembeállítás a magyar építészettörténetben eddig még nem szerepelt. A román történészek egyik része felismerte a tényeknek ezt az ellentmondását. Így: Vatasianu Virgil. *Vechile Biserici de piatra Romanesti din. Jud. Hunedoara*. 1930. Állásfoglalásában, mely arra törekszik, hogy a történeti tények említett szembenállásának a román állásfoglalásra nézve kellemetlen következményeit hatálytalaníthassa, ez határozottan felismerhető. Guraszáda, Priszlop, Vajdahunyad templomait, Szmederovo, Krusevác, Rudanica szerb monostortemplomokkal állítja párhuzamba, azért, hogy e néven Guraszáda templomát és erdélyi testvéreit, *szerbeknek* nyilvánítsa. Az erdélyi keleti egyház, valamint a Balkán keleti egyháza egységes közeget jelentett. Mi az értelme vajjon, ennek az önkényes eljárásnak? Az, hogy általa kinyilváníthassa az önkényes eredményt (a francia résumében) „...le type d'église, caractéristique pour le région, que nous avons étudié, est le type longitudinale et que ces éléments essentiels dérivent de l'architecture du bois“. (211. o.) Tehát e kísérlet célja, hogy épen azokat az emlékeket, melyeket eredetileg is a keleti egyház épített Erdélyben és melyek útjában álltak annak, hogy az erdélyi fatemplomoknak történettudományi bekebelezetése, a román kultúra birtokállományába akadálytalanul megtörténhessék, eltávolíthassa az útból. Mert a román tudománynak — sajnálatos politikai beállítottsága sodrán — érthetetlenül Erdély fatemplomainak román szellemi tulajdonba leendő bekeretezésére van szüksége. E cél elérésének megfelelő okfejtésébe azután olyan kőtemplomokat is bevon, melyek ma ugyan szintén a keleti egyház használatában vannak, eredetileg azonban a római egyház szükségleteinek kielégítésére épültek.

Az erdélyi fatemplomoknak ez a bekötöttsége feletteáll minden sovinizmusnak, minden faji elméletnek, mellyel az építészettörténet eredetkérdései tekintetében, a tudomány különben sem boldogulhat,

de amelybe a román történészek egyik csoportja Erdély fatemplomait belepréselni igyekszik. A tények azonban ellene fordulnak az ilyen törekvésnek, ha szabadon beszélhetnek.

A ma román egyházi használatban álló fatemplomok alaprajzi beosztása kétségtelenül mutatja, a római egyház vallási rítusához való eredeti tartozást. Alaprajzi tekintetben, Erdéllyel való kapcsolatait pedig az *erdélyi és a magyarországi* boronafalu parasztház formáival való szoros összefüggései teszik nyilvánvalóvá.

Az erdélyi fatemplomoknak ez a kétirányú kötöttsége mellett a történeti adatok egész sora bizonyítja e feltevés megtámadhatatlanságát: Szt. László építtetése Szentjobbbon (Biharm.) 1094-ben (monasterium ligneum in honorem Beatae Mariae Virginis in eodem fundavit), az első fatemplom, melyről adatszerűen van biztos tudomásunk. 1322-ben említi egy oklevél, a szatmármegyei Csengeren fatemplom építését. 1338-ban szintén. (Balogh Ilona említi ezeket az adatokat.) 1367-ben szó van Nagymon fatemplomáról (Biharm.), 1470 körül pedig Bunyitay említi a fatemplomok egész sorának oklevelekben említett létezését: pl. Böösháza, Erked, Krasznahorváti, Kucsó, Menyő, Szamos-Ardó, Szamos-Udvarhely, Völcsök községekben. (Bunyitai, Schematismus hist. Nagyvárad. 1896., 347., 354., 358—59. o.)

Balogh Ilona adatgyűjteményéből állítottam össze ezt kis statisztikát: a 17—18. században említenek oklevelek, családi iratok, egyházi feljegyzések a Dunántúl 59, az Alföldön 15, Felvidéken 40, Tiszántúl 120, Erdélyben 104 db fatemplomot. Hozzá kell ehhez tennem, hogy ebben az összeállításban nem szerepelnek Balogh Ilona fatorony- és sövényháztemplom-adatai. Összesen tehát 338 db fatemplomot említenek ezek az iratok. Ebből 234 db esik az Erdélyen kívüli országrészekre.

Csak ezekbe az iratokba, különböző feljegyzésekbe került adatok szerint is az ország keresztül-kasul volt tehát hálózva a 18. században is fatemplomokkal. A fatemplomoknak ez a sűrű hálózata beborította egyformán az egész ország területét. Az Alföld felől Erdélyen, Tiszántúl területén áthúzódott ez a templomrendszer.

Semmi kétség nem állhat fenn abban a tekintetben, hogy a templomrendszer alaprajztípusa egyezett azzal, melyet fentebb jellemeztem, mert azonos alaprajzú falusi kő- és fatemplomok hálózata borítja egész Nyugat-Európát.

Ezek a történeti valóságok világossá teszik a tételt: a ma román egyházi használatban álló erdélyi fatemplomok, a római egyház használatából kerültek a románság kezére. Csak hála illetheti a románok egyházát, valamint az erdélyi románságot, amiért megőrizte a magyarság középkori kultúrájához tartozó a fatemplomok körét.

Most még meg kell világítanom a kérdést:

Hogyan magyarázható, ha manapság a fatemplomoknak nagy tömege olyan egyöntetűen a keleti egyház kezén van? Valóban, első

ránézésre talányszerűnek látszó kérdés ez. Pedig oly egyszerű rá a válasz:

Egyfelől a római egyháznak a fatemplomoktól való szabadulni akarása magyarázza ezt a sajátos tényt. Ez a mozgalom a magyar katolikus egyház körében is a középkorig megy vissza. A fenntartási költségek, a tűzvészek martalékaul eső fatemplomok védelme szorította az egyházat, a községeket is, a kőtemplomokra való áttérésre. Az egyház anyagi viszonyai mindamellett kénytelen-kelletlen rászorították a falvakat arra, hogy templomaikat a természetnyújtotta anyagokból építsék. A fatemplomok azonban a 18. században már a falvak részére sem voltak — a római katolikus és a református községek körében sem — megfelelőek. Az említett 338 db fatemplom 90 százalékaát a 18. században pótolták kőtemplomokkal. Balogh Ilona kitűnő adatösszeállításában számtalan az olyan példa, mely ezt az álláspontot igazolja. Ugyanez a helyzet a református egyház templomépítései során is. Okmányyszerű adatok bizonyítják, hogy a kőtemplom felépítése révén feleslegessé vált fatemplomokat a szegény kis falvak lakossága eladta a szomszédos román keleti egyház részére. Sokszor nem is a szomszéd keleti egyháznak, hanem messzebb vidék románságának. Ez történt pl. Felső-Balázsfalván (Beszterce Naszód-m.) s Hagymásbodon (Marostordam.), Deményháza (Marostordam.), Csaba (Szolnok-Dobokamegye) fatemplomai-val. Balogh Ilona könyve több adatot közöl idevonatkozóan.

Ezenkívül további ok ahhoz, hogy a románok kezén a római egyház alaprajzi beosztásával készült fatemplomok vannak: a románok előnyomulása s a magyarság visszaszorítása Erdélyben. Győrffy István klasszikus tanulmánya, *A feketekörös-völgyi magyarság* (Földr. Közlemények. 1913.) számos adatot dolgozott idevonatkozóan fel. A magyarság által feladott területek elhagyott fatemplomait elfoglalta a románság, amint ugyanez megtörtént csoportosan, a reformáció nyomában a katolikus templomokkal is, Erdélyben, Németországban és mindenütt, ahol a reformáció a katolicizmus rovására térthódított.

Mindez a tünet túlnyomórészen a 17—18. században ment végbe, Erdélyben, a románság és magyarság küzdelmével kapcsolatosan.

Ezért értéktelen Coriolan Petranu hivatkozása a 17—18. századi példákra. Ha Petranu megmagyarázza, kielégítően, tárgyi alapon, az ellentmondást: az erdélyi románság kezén lévő fatemplomok hosszház-értelme és a moldvai, havasalföldi központi templomok közt, ha megmagyarázza, miért hiányzik oly egyértelműen az erdélyi fatemplomtípus a tulajdonképeni Románia területén, ha ezt az erdélyi fatemplomtípust oly előszeretettel nyilvánítják sovén román történészkartársaink a román építészet legmagasabb csúcsának, akkor a magyar tudomány is beállhat a Vatasianu és Petranu állásfoglalását helyeslők közé.

De amíg az említett nyugtalanító ellentmondást Petranu és

Vatasianu elhallgatják, nem pedig megokolják, addig semmi okunk arra, hogy megváltoztassuk megokolt véleményünket: a ma román egyházi használatban álló erdélyi fatemplomok magyar katolikus és református használatból, vagy magyar egyházak templomai-nak hatására kerültek az erdélyi keleti egyház használatába. Ugyanez áll a zeykfalvai (Streiu), őraljaboldogfalvai, osztrovul marei stb. kőtemplomokra nézve is.*

Vámos Ferenc

* Dr. Balogh Ilona, Magyar fatornyok. 1935. Budapest. — Petranu Coriolan, Monumentele istorice ale jud. Bihor. I. Bisericile de lemn. Nagyszeben, 1931. — Vatasianu Virgil, Vechile biserici de piatra romanesti din jud. Hunedoara, Kolozsvár, 1930.

Megalakult a Magyarságtudomány Barátainak Társasága

A tagok névsora a következő:

Badacsonyi Bazaltbánya Rt.
Dr. Bakay Lajos
Dr. Bakody Aurél
Balló Edéné
Borbély György
Dr. Brackfeld Olivér
Czakó Elemér
Csapói-Réz Margit
Dr. Csépay Károly
Dános Marcell
Demény Károly
Dr. Dohnányi Ernő
Dohnányi-Galafres Elza
Drasche-Lázár Alfréd
Dr. Egyed István
Elischer Ernő
Dr. Eperjesy Sándor
Dr. Ferenczy Géza
Dr. Fésűs Andor
Fischer Béla
Friedrich János
Gecső Sándorné
Görgey György
Hüttl Hümér
Dr. Imrédy Béla
Kánya Kálmán
Kissebesi és Korláti Kőbányák Rt.
Klinkó Dezső
Kollerich Pál és Fiai Rt.
Kolossváry Endre
Kozma György
Kozma Miklósné
Láng József
Lázár László
Löffler László

Báró Láng Boldizsár
M. kir. Külügymin. Sajtóoszt.
Margitay József
Nelky Jenő
Neuhold Kornél
Ottlik György
Papp Viktor
Dr. Parassin József
Vitéz Pesthy-Müller József
Pécskői Bazaltbánya Rt.
Dr. Preszly Elemér
Dr. Puky Árpád
Dr. Rác Mihály
Reményi-Schneller Lajos
II. sz. Sebészeti Klinika
Sidló Ferenc
Vitéz Somogyi Béla
Dr. Stühmer Frigyes
Dr. Szabolcska Mihály
Sztranyavszky Sándor
Tahy László
Dr. Taubinger Zoltán
Thaly Zsigmond
vitész dr. Thuranszky László
Dr. Tihamér Lajos
Tormay Cecil
Dr. Ugron Gábor
Dr. Vajda Ödön
Dr. Vass Elek
Báró Vay László
Vásárhelyi András
Vezenyi Jenő
Dr. Wünscher Frigyes
Zalahalápi Bazaltkőbánya Rt.
Zimmer Ferenc

Kérjük mindazokat, akik komoly barátai törekvéseinknek, hogy a Társaság tagjai közé lépjenek.

Jelentkezni lehet a Magyarságtudomány kiadóhivatala révén, Kecskemét, Postafiók 146, vagy a Szerkesztőnél, Budapest, Rádió Rt.

Évi tagsági díj 10 pengő.

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma (Szeged, Egyetem)

kiadványsorozatának

NAGY ÁR LESZÁLLÍTÁSA:

BUDAY GYÖRGY: BOLDOGASSZONY BUCSUJA. 15 eredeti fametszet. Az eredeti 4 pengős ár helyett <i>IV. propaganda-kiadás ára</i>	1.—
ORTUTAY GYULA: MONDOTTA... Nyíri és rétközi népballadák, — <i>Buday György</i> 8 fametszetű illusztrációjával. Ára	3.—
BARÓTI DEZSŐ: JUHÁSZ GYULA. Tanulmány. Két pengő helyeti ára	1.—
TOLNAI GÁBOR: ERDÉLYI MAGYAR IRODALMI ÉLETE. Irodalom- szociológiai tanulmány. 2.50 pengő helyeti ára	1.—
RADNÓTI MIKLÓS: LÁBADOZÓ SZEL. (Versek.) 2 pengő helyett	1.—
ORTUTAY GYULA: TÖMÖRKÉNY ISTVÁN. Irodalomtudományi tanul- mány. 2 pengő helyeti ára	1.—
BARÓTI DEZSŐ: DUGONICS ANDRÁS. (Tanulmány.) 2 pengő helyett	1.—
REITZER BÉLA: A PROLETÁRNEVELÉS KÉRDÉSE. Nevelésszocioló- giai bírálat. 3 pengő helyeti ára	1.—
RADNÓTI MIKLÓS: UJHOLD, BUDAY GYÖRGY FAMETSZETEIVEL. (Versek.) 2 pengő helyeti ára	1.—
TOMORI VIOLA: A PARASZTSÁG SZEMLELETÉNEK ALAKULÁSA. Közösséglelektani tanulmány. 2.50 pengő helyeti ára	1.—
SZEGEDI KIS KALENDÁRIUM 1936. ÉVRE (népdalokkal és fametsze- tekkel)	1.20
BUDAY—ORTUTAY: NYIRI ÉS RÉTKÖZI PARASZTMESÉK. Publiká- latlan magyar parasztmesék gyűjteménye <i>Buday György</i> 45 eredeti fametszetű illusztrációjával. <i>Kizárólag számozott és a szerzők által</i> <i>aláírt, félvászonba kötött amatőr-kiadásban kapható. Könyvkeres-</i> <i>kedői forgalomba nem került.</i> Ára	12.—
A SZINPAD. A Szegedi Fiatalok színháztudományi szemléje. <i>I. kötet</i> <i>II. propaganda-kiadása</i> (Firmin Gémier, Féja Géza, Ortutay Gyula, Bálint György, Elmer Rice, Radnóti Miklós, Bert Brecht, Suhrkamp, Rabinovszky Márius, Füst Milán, Nagy Adorján, Horváth Árpád, Gál Gyula, Sík Sándor, Leopold Jessner, Piscator, Hont Ferenc, Széll István, Sós Endre, Julius Bab, Erdei Ferenc, Tomori Viola, Gáspár Zoltán, Tolnai Gábor, Baróti Dezső, Ádám László, Házy Albert és mások cikkeivel, Buday György fametszeteivel és díszletterveivel, stb.) <i>4 pengő helyett</i>	1.—
BUDAY GYÖRGY: SZINPADKÉPEI. Magyar- és németnyelvű bevezető- tanulmánnyal (Házy Alberttől), műmellékletekkel 1 pengő helyeti ára	—50
HONT FERENC: A SZINHÁZ ÉS MUNKÁSOSZTÁLY. (Tanulmány.) 1 P helyett	—50
SIK SÁNDOR: ADVENT. Szavalókórus oratórium. <i>Buday György famet-</i> <i>szeteivel</i> 2 pengő helyeti ára	1.—

Megrendelhetők közvetlenül

a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumánál, Szeged, Egyetemi Bülesészeti Kar

M E G J E L E N T

A Z 1 9 3 6 É V I

SZEGEDI KIS KALENDÁRIUM

15 gyomai és környéki magyar
parasztdal szövege és kottája
(KNER IMRÉNÉ gyűjtése)

BUDAY GYÖRGY 17 eredeti
fametszetű illusztrációjával

A Szegedi Kis Kalendárium évek óta kedves közkincese a magyar nép, a magyar szellem és a magyar művészet barátainak. Immár hét évfolyama jelent meg és minden évben más és más vidék népdalanyagát dolgozzák fel benne a Szegedi Fialatok folklorista munkatársai. A zsebnaptár-formájú kis kalendárium illusztrációit minden évben Buday György rajzolta, ezidén pedig eredeti fametszetekkel díszítette.
— Megrendelhető: SZEGED, Kárász-utca 9. szám. —

Á r a 1 p e n g ő 2 0 f i l l é r

M O S T J E L E N T M E G :

NYIRI ÉS RÉTKÖZI

PARASZTMESÉK

BUDAY GYÖRGY 46 EREDETI FAMETSZETÉVEL

A kötet ORTUTAY GYULÁ-nak a meséről szóló bevezető-tanulmányát és az általa gyűjtött nyiri és rétközi parasztmese-kincsből 46-ot közöl. Ezt a könyvet csak korlátozott példányszámban, a könyv-árusi forgalom kikapcsolásával, számozott amatőr-kiadásban jelentettük meg, — kifejezetten és kizárólag a művészet és tudomány komoly értői és művelői számára.

A gyönyörű kiállítású, félvászonkötésű, gazdagon illusztrált 264 oldalas kötet a gyomai Kner-nyomdában készült s a magyar könyvművészet remeke.

Olvasóink megszerezhetik közvetlenül a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumától: Szeged, Kárász-utca 9. — *Ara utánvéttel 12 pengő.*